

סוגיה ח: מלאכת יום טוב (17): עשיית כלי ביום טוב

**

רקע

סוגייתנו עוסקת בעשיית כלים לצורך הבערה ורחיצה. לשיטת רבי יהודה שמכשירי אוכל נפש מותרים ביום טוב, צריך להבין מדוע המשנה אוסרת עשיית כלים. לשיטת רבנן שמכשירי אוכל נפש אסורים ביום טוב, צריך להבין מהו החידוש שבמשנתנו.

מקורות

- א. לב-לב: "מתני' אין פוחתין את הנר... ות"ק אפשר דמעיינ במניה"
- ב. תוס' ד"ה אין, אלפסין
רי"ף יז-יח. "מתני' אין פוחתין את הנר... באור בפי שתי נרות"
ר"ן ד"ה מתני' אין פוחתין, גמ' חותכה באור
רא"ש סי' ז
רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ד הל' ג, ז-ח והשגת הראב"ד
ג. תוס' רי"ד ד"ה מאן תנא
ד. שו"ע סי' תקיד סע' ז-י ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק לח, מא, מו-מז]

תוס' רי"ד ד"ה מאן תנא

מאן תנא דפחיתת הנר מנא היא פירש משום דתני במתניתין מפני שהיא עושה כלי קא בעי דאי לא הוה תני סתם אין פוחתין את הנר הוי אמינא אע"ג דפחית' לאו גמר מלאכה היא אסור לעשותו ביו"ט ומתני' רבנן הוא דאסרו פחיתת הבית אפילו באויר' דלכני דלאו מלאכה היא אבל השתא דתני מפני שהיא עושה כלי משמע דמתניתין ר"מ היא דמתיר פחיתת הבית באויר' דליבני משום דלאו סתיר' גמור' היא ופחיתת הנר דאסר משום דחשיבי גמר מנא משום הכי בעי מאן תנא דפחיתת הנר מנא היא.

הסבר הסוגיה

"אין פוחתין את הנר מפני שהוא עושה כלי ואין עושין פחמין ביום טוב ואין חותכין את הפתילה רבי יהודה אומר חותכה באור". [משנה לב].

המשנה אוסרת לפחות הנר [=לעשות בו בית קיבול] כדי שיהיה ניתן לשים בו שמן, לעשות פחמים לזיעה ולחתוך פתילה להדלקתה. הגמ' [לב:] מוסיפה שאסור לגדול פתילה ולהבהב אותה באור, ומותר למחוט הפחם שבראשה, למעכה ביד כדי להקשותה, ולשרות אותה בשמן כדי שתבער יפה.

עסקנו לעיל במחלוקת רבנן ורבי יהודה במכשירי אוכל נפש, רבי יהודה מתיר לעשות מכשירי אוכל נפש שאי אפשר לעשותם מערב יום טוב, ורבנן אוסרים לעשות מכשירי אוכל נפש. למדנו שרוב הראשונים פוסקים כרבי יהודה, והרמב"ם פוסק כרבנן. לרוב הראשונים נראה לבאר שעיקר חידוש המשנה בשיטת רבי יהודה. לשיטת רבנן פשוט שאסור לפחות הנר, לעשות פחמים ולחתוך פתילה, שכל הדברים הללו מכשירי אוכל נפש, ואסור לעשותם ביום טוב, חידוש המשנה שפחיתת הנר, עשיית פחמים וחיתוך הפתילה מוגדרים כעשיית כלי, ועשיית כלי אסורה אף לשיטת רבי יהודה.

על פי הבנה זו הגמ' מתבארת היטב. הגמ' אומרת שמשנתנו תלויה במחלוקת תנאים בהגדרת כלי לענין טומאה. רבי מאיר סובר שעשיית בית קיבול מגדיר כלי חרס ככלי והוא מקבל טומאה, ורבי יהושע סובר שעשיית בית קיבול אינו מגדיר כלי חרס ככלי עד שיצרפנו בכבשן. לפיכך פחיתת הנר ביום טוב אסורה לרבי מאיר ומותרת לרבי יהושע.

הרמב"ם אינו יכול לפרש את הסוגיה בדרך זו, שהרי לדעתו מכשירי אוכל נפש אסורים ביום טוב, ויצירת בית קיבול אסורה אף אם כלי החרס שבידו אינו מוגדר ככלי לדין טומאה. מלשון הרמב"ם משמע שאכן פירש את הדין בצורה שונה. הרמב"ם [פ"ד ה"ח] פוסק: "שני כלים שהן מחוברין בתחלת עשייתן כגון שתי נרות או שני כוסות אין פוחתין אותן לשנים מפני שהוא כמתקן כלי". הרמב"ם אינו כותב שפחיתת הנר מוגדרת כעשיית כלי, אלא שפחיתת הנר "כמתקן כלי" – דומה לתיקון כלי, והדימיון לתיקון כלי אוסר אותה ביום טוב [הרמב"ם אינו מפרש פחיתת הנר כפירושו של רש"י, אלא הוא מפרש שבית הקיבול של הנר נוצר על ידי הפרדת שני נרות המחוברים בתחילת עשייתם ביחד. לפי פירושו קשה להבין מדוע פחיתת הנר אינה מלאכה גמורה מדין מכה בפטיש].

נראה לפרש שהרמב"ם מפרש את דיני הסוגיה בצורה הפוכה מהסבר שאר הראשונים. לדעתו היתה הוה אמינא שפחיתת הנר, עשיית פחמים וחיתוך הפתילה מותרים ביום טוב מפני שאינו עושה מלאכה, מחדשת המשנה שדברים אלו דומים לעשיית מלאכה ולכן אסורים.

להסבר הרמב"ם יש הכרח מכיוון נוסף. לדעת שאר הראשונים דין המשנה תלוי בפסיקת ההלכה במחלוקת רבי מאיר ורבי יהושע. ניתן לפסוק את משנתנו להלכה רק אם נפסוק הלכה כרבי מאיר. הרמב"ם פוסק את משנתנו ופוסק הלכה כרבי יהושע, על כרחנו ששני הפוסקים הללו אינם סותרים זה את זה.

כנראה שהרמב"ם מפרש שרבי יוסף תולה את משנתנו במחלוקת רבי מאיר ורבי יהושע, ואביי דוחה את דבריו. תירוץ הגמ' "לקבולי ביה פשיטי" מתרץ את דברי רבי יוסף, אבל הלכה כאביי, שלא ניתן לראות בפחיתת נר עשיית כלי, ואיסורו ביום טוב רק מפני שהוא "כמתקן כלי".

מחלוקת הרמב"ם ושאר הראשונים בפירוש הסוגיה גוררת בעקבותיה מחלוקות נוספות להלכה. המשנה אוסרת חיתוך פתילה בסכין ורבי יהודה מתיר לחותכה באור. מקשה הגמ' [לב.] מה ההבדל בין חיתוך בסכין לחיתוך באור והרי בשניהם הוא מתקן מנא, ומתרת:

"חותכה באור בפי שתי נרות", מניח את הפתילה בשני נרות, ומדליק באמצע כדי שיהיו לו שני נרות דולקים. חיתוך באור מותר רק מפני שאינו מייצר פתילות אלא מדליק שני נרות הנצרכים לו.

לפי שיטת רוב הראשונים, שאלת הגמ' מדוע יש חילוק בצורת החיתוך, והרי הפיכת פתילה אחת לשתיים מהוה עשיית כלי. לשיטת הרמב"ם שהפיכת פתילה אחת לשתיים אינה עשיית כלי אלא רק "כמתקן כלי" ניתן לחלק בין צורות שונות של חיתוך, ואולי רק חיתוך בסכין נראה כ"מתקן כלי". לפי הבנת הרמב"ם צריך לפרש שהגמ' שואלת מה ההבדל בין חיתוך בסכין לבין חיתוך באור, והרי שניהם מהוים כלים, וכל חיתוך בכלי נראה כ"מתקן כלי".

חיתוך פתילה מהוה נפקא מינה בין שיטת הרמב"ם לשאר הראשונים. לשאר הראשונים אין חילוק בין חיתוך בכלי לבין חיתוך ביד, ושניהם אסורים. לשיטת הרמב"ם חיתוך ביד אינו נראה בהכרח כ"מתקן כלי" ומותר [כך משמע מלשון הרמב"ם (פ"ד ה"ז): "ולא חותכין אותה לשנים בכלי". עיין ביאור הלכה (סי' תקיר סע' ח"ד"ה אין) ה"דן בדין זה].

הגמ' [לב:]: אומרת שמותר למחוט [=להסיר הפחם שמחשיך אורה] פתילה ביום טוב. מפרש הרמב"ם [פ"ד ה"ג] שרק מחיטה ביד מותרת, אבל בכלי אסור למחוט הפתילה. הראב"ד [שם] ורוב הראשונים חולקים וסוברים שהפועל "מוחטין" בא משם העצם "מחט", ומותר למחוט הפתילה אפילו בכלי.

לרוב הראשונים שדין משנתנו נובע מאיסור עשיית כלי ביום טוב, מותר למחוט פתילה ביום טוב מפני שמחוטת הפתילה אינה עשיית כלי, ולכן מותר למחוט אפילו בכלי כדין מכשירי אוכל נפש, שמותר אפילו בכלי. לשיטת הרמב"ם שמשנתנו מחדשת שאפילו דבר הנראה כ"מתקן כלי" אסור ביום טוב, יש מקום לחלק שרק מחיטה ללא כלי אינה נראית כ"מתקן כלי" אבל מחיטה בכלי נראית כ"מתקן כלי".

סיכום

המשנה אוסרת פחיתת נר, עשיית פחם וחיתוך פתילה. נחלקו הראשונים בפירוש המשנה. מרוב הראשונים עולה שהמשנה אליבא דרבי יהודה המתיר מכשירי אוכל נפש, ודברים אלו אסורים מפני שעשיית כלי אסורה אפילו לרבי יהודה. מהרמב"ם עולה שהמשנה אליבא דרבנן ודברים אלו אסורים מפני שהם נראים כ"מתקן כלי".

בין שני הפירושים הללו להבנת המשנה יכולות להיות שתי נפקא מינות:

- א. חיתוך פתילה ביד. לדעת הרמב"ם מותר לחתוך הפתילה ביד מפני שביד אינו נראה כ"מתקן כלי", ולדעת רוב הראשונים אסור, מפני שגם ביד הוא עושה כלי.
- ב. מחיטת פתילה בכלי. לדעת הרמב"ם אסור למחוט בכלי מפני שמחיטה בכלי נראית כ"מתקן כלי", לדעת רוב הראשונים מותר למחוט אפילו בכלי, מפני שמחוטת פתילה אינה עושה כלי, אלא רק משפרת כלי קיים.

הלכה

השו"ע [סי' תקיד סע' ז-ז] פוסק שאסור לפחות נר של חרס, אסור לחתוך פתילה לשניים אלא אם נותן שני ראשי הפתילה בפי שני נרות ומדליקה באמצע, אסור לגדול פתילה ואסור להבהבה. הוא פוסק שמותר למעך פתילה ביד להקשותה, מותר לשרותה בשמן ומותר להסיר הפחם שבראש הנר, אבל אין לחתוך ראש הפתילה בכלי. המשנה ברורה [ס"ק לח, מז] מתלבט האם מותר לחתוך פתילה ביד, והאם מותר למחוט פתילה בכלי. הוא פוסק שהמנהג שלא למחוט פתילה לא בכלי ולא ביד, ומותר רק לנפץ הפחם באצבעו שאינו מכבהו בידיים.